

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMLARI (1924-2005) VE DERS KİTAPLARINDA (2005-2010) HARİTA OKUMA BECERİSİ

Fatma ÜNAL*

Mehmet ÜNAL**

Özet

Sosyal bilgiler konularının işlenmesinde kullanılan en önemli araçlardan biri haritalardır. Haritalar, sosyal bilgilerin hemen hemen bütün konularını açıklamada yardımcı olan araçlardır.

Bu çalışmada, harita okuma becerisinin Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki (1924-2005) sosyal bilgiler öğretim programlarında ve 2005-2010 yıllarında kullanılan sosyal bilgiler ders kitaplarında nasıl yer aldığı araştırılmıştır. Araştırma sonuçları sosyal bilgiler öğretim programlarında harita okuma becerisine ve haritalarla aktarılmaya çalışılan bilginin nasıl elde edileceğine ilişkin ayrıntılı açıklamaların olmadığını, ders kitaplarında haritaların öğretim programına, öğrencilerin bilişsel düzeylerine ve harita çizim ilkelerine göre verilmediğini, bu konuda herhangi bir model ve anlayışın bulunmadığını göstermiştir. Araştırma sonunda tespit edilen sorunlara dayalı olarak önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal bilgiler, harita, harita okuma, harita kullanma, mekân algılama becerisi

Giriş

Disiplinlerarası çalışmaların öneminin gittikçe arttığı günümüzde, sosyal bilimlerin inceleme alanı daha da genişlemektedir. Sosyal bilimlerin inceleme alanına giren her konunun bütünleyici bir şekilde algılanabilmesi ve yorumlanabilmesi için o olgunun zaman ve mekân kurgusu içinde anlamlandırılması vazgeçilmez bir kural niteliğindedir. Sosyal bilimci, sosyal olguları açıklamaya çalışırken açıklamaya çalıştığı olguları zaman bütünlüğünden arındırarak inceleyemez. Bu noktada da tarih biliminden ve tarihin diğer alt disiplinlerinden yararlanır. Sosyal bilimciler; genel olarak sosyal olguları incelerken mekândan ziyade zamana vurgu yaparlar. Hâlbuki mekân da en az zaman kadar sosyal olguların incelenmesinde dikkate alınması gereken bir değişkendir. Sosyal bilimci, açıklamaya çalıştığı olguları, mekânın konumlanışından bağımsız olarak inceleyemez ve bu noktada olguları açıklamaya çalışırken o olguların içinde yer aldığı çevreyi de inceler ve çevre ile insan arasındaki ilişkiye bakar. Mekân ve insan arasındaki ilişki daima çift taraflı olmuştur.

* Dr., Yenimahalle Hazar İlköğretim Okulu, Ankara

** Yenimahalle Zeynep Salih Alp Anadolu Meslek ve Meslek Lisesi, Ankara

Mekânın kendi dinamikleri insanın sosyal hayatını etkilerken insanın bizzat kendi eylemi de mekânın kurgulanması ve yeniden üretilmesi sürecinde önemli bir yere sahiptir (Özkan, 2003, 11). Bu süreçte mekânın doğru algılanması gerekir. Mekânı algılama becerisi sadece ortamda olan unsurları fark edip söyleme, onların niceliği ve niteliklerini tanıma ile ilgili değildir. Özellikle mekânın farklı şekillerde ifade edilmesinde yani en basit anlamıyla çizilmesinde mekânı algılama becerisi çok önemlidir. Mekânı algılama becerisi gelişmiş bir insan, mekânla ilgili çizimleri iyi okuyabilir ve mekâna ait bilgileri kullanarak kâğıt üzerinde çeşitli çizimler yapabilir ve bir yeri, kâğıt üzerine çizilmiş hâli ile karşılaştırabilir. Sonuçta varlıklar arasındaki ilişkiyi daha kolay kavrayabilir; buna bağlı olarak da coğrafi kavramları algılaması, bunlar arasındaki ilişkilerle, bunların sebep ve sonuçlarını açıklayabilmesi mümkün olur.

Sosyal bilgiler dersi için mekânı algılama becerisini kazandırmak çok önemlidir. Çünkü mekânı algılama, kişinin çevresinde gördüğü varlık, nesne ve üç boyutlu olay ve olguları kâğıda çizmeyi veya kâğıttaki çizimlere bakıp gerçek şekli canlandırabilmeyi mümkün kılar. Bugün Türkiye’de sosyal bilgiler öğretimini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri de hiç şüphesiz, okullarda öğretim programına ve öğrenci seviyesine uygun yeterli çeşit ve miktarda öğretim araç gerecinin bulunmaması, bulunmaların ise yeterince kullanılmamasıdır. En sık kullanılan iki araç, ders kitabı ve haritadır. Ayrıca, Sığan (1997) ve Toprak (1993) tarafından elde edilen bulgular, öğretmenlerin mevcut ders kitaplarını, Millî Eğitim Temel Kanunu’nda belirtilen amaçları gerçekleştirecek nitelikte bulmadıklarını göstermektedir. Bu araştırmanın konusu olan haritalar, sosyal bilgiler dersinin vazgeçilmez araçlarındandır.

Haritalar, insanlık tarihinin başından bu yana insanın yaşadığı çevreyi dolayısıyla yeryüzünü tanıma çabalarının ürünüdür. Harita Genel Komutanlığı’na göre harita; insanoğlunun yaşadığı veya ilgilendiği alanın tamamında veya bir kısmında yer alan fiziksel detayların, bu detaylarla ilgili bilgilerin veya bu alanda meydana gelen olgularla ilgili bilgilerin, genellikle düz bir yüzey üzerinde, belli bir ölçekte gösterimidir. Detaylar ve bilgiler sembollerle gösterilip yönlendirme ve bir referans sistemine göre konumlandırma da yapılmaktadır. Harita Genel Komutanlığına göre haritalarda aranan başlıca özellikler şunlardır:

Doğruluk: Haritanın doğruluğu deyince o haritanın meydana getirilmesi işlemlerindeki doğruluk ifade edilir. Bunlar ise hesaplardaki projeksiyon sistemindeki Jeodezik, Fotogrametrik, Topografik ve Kartografik doğruluklardır.

Tamamlık (Noksansızlık): Küçük ölçekli haritalardaki arazi parçası küçük görüldüğünden her detayı göstermek mümkün olmamaktadır. Harita ölçeği büyüdükçe gösterilen detay da o oranda fazlaşır. Detay ise; yollar, kanallar, binalar, şehirler, sanayi alanları ve bitki örtüsü ile ilgili konulardır. Bunlar gerek tabiat, gerekse insan kuvvetiyle çok sık değişir ve geliştirilir. Bu olaylar ise bilhassa küçük ölçekli haritaların yaşanmasına sebep olur ki, bu da bu tip haritaların revizyonunu diğer deyimle en yeni duruma getirilmesini gerektirir. Bu konu ise ekonomik ve gayeye uygun olarak harita bilgilerinin sağlanması ve uygun röprodüksiyon metotlarının uygulanması ile gerçekleştirilebilmektedir.

Gaye (Amaca) Uygunluk: Haritalar hangi gayeye göre yapılacaklarsa ona uygun projeksiyon sistemi ve ölçek seçilir. Gayeye uygun seçilen bu projeksiyon sis-

temi haritanın şekil ve ebat faktörlerini meydana getirir. Teknik gaye için yapılan harita ve plânlar büyük ölçeklidirler. Buna karşılık coğrafya haritaları küçük ölçekli olup kullanıcılara yüzölçümü bozulması yapmaması nedeniyle kolayca mukayese imkânı verirler. Jeodezi, astronomi ve denizcilik amacı ile kullanılan haritalarda açı doğruluğunun olması gereklidir. Arazide kullanılan haritalar küçük ve kolay kullanılır ebatla, duvar haritaları ise büyük ebatla olmalıdır.

Açıklık ve Anlaşılabilirlik: Bir haritada, detayların belirtildiği özel işaretler ve renkler ile görüntü meydana getirmektedir. Açıklık ve anlaşılabilirlik için özel işaretlerin mümkün olduğu kadar aslına uygun bir şekilde belirtilmesi, renklerin de birbirine uygun düşecek tonlardan seçilmesi ve konulara uygun renk tonlarının kullanılması temel prensiptir.

Kolay Okunabilirlik: Harita özel işaretleri bir insanın rahatça görebileceği büyüklükte ve okumayı kolaylaştırıcı aralıkta olmalı ve ayrıca haritalar özel işaretlerle boğulmamalıdır. Bir haritanın okunabilme niteliği özel işaretlerinin uygun dağılımına, yazı ve baskısının mükemmelliğine bağlıdır.

Nefaset/Güzellik (Estetiklik): Bir haritaya genel olarak bakıldığında verdiği iyi tesir o haritanın güzellik (estetiklik) ölçüsüdür. Bu iyi tesir ise harita içindeki bütün elemanların birbirine uyumlandırılması suretiyle sağlanır. Renk tonlarının zevkli bir şekilde uygun seçimi, yazı puntolarının uygun büyüklükte oluşu, harita üzerindeki yerleştirme ve iyi bir baskı tekniği güzellik için esas olan unsurlardır (www.hgk.mil.tr/hgk/genel/genelharitacilik.pdf).

Harita, dünyanın bütününe veya bir parçasının kuş bakışı görünüşünün belirli bir oran dâhilinde küçültülerek bir düzlem üzerine geçirilmiş şekline denir. Haritadan en iyi şekilde faydalanabilmek için haritanın unsurlarını bilmemiz ve bunları iyi analiz etmemiz gerekir. Haritanın başlıca unsurları; haritanın ismi, işaretler (lejant), meridyen ve paralel daireleri, ölçek, çerçeve ve anahtar harita (lokasyon haritası) dır (Kolukısa, 2003, 72).

Haritalar, bilginin içeriğini tanımlamada önemli rol oynar. Haritalar tablolara benzer şekilde sayısal bilgileri gösterebilir. Ama bir harita bir tablonun yaptığından daha fazlasını yapabilir. Bir harita bilginin nereye ait olduğunu da gösterir, böylece o yerin iklim ve yeryüzü şekilleri, dini ve dili, ekonomik ve sosyal durumu, anlaşmazlıkları ve yardımlaşmaları, ilişkileri ve bağımsızlıkları hakkında da bilgi verir. Verilerin haritaya işlenmesi, verilerin mekânlaştırılmasıdır. Haritalar sadece analiz sonuçlarını göstermek için ya da konuya renk katmak için kullanılmaz. Haritalar, verilerin analizi ve sınıflandırılması için gerekli araçlardır. Haritaya işlenmiş veriler, örüntüleri ve ilişkileri ortaya çıkarabilir ve böylece tablo ve metinlerdeki verilerin açığa çıkarmayacağı yorumları sunar.

Harita üzerinde çalışmanın psikolojik önemi şöyle ifade edilebilir: Haritayı inceleyen ve harita üzerinde çalışan çocuk, önce renkleri ve çizgileri ve şekilleri tanımak, bunların ifade ettikleri anlamları bilmek zorundadır. Bu işaretleri gördüğünde bunların anlamını aklına getirecektir. Renkler onun estetik duygularını da harekete geçirecektir. Harita öğrenciyi kendi kendine çalışmaya, kendi kendini yetiştirmeye götüren değerli araçtır. Bunlar üzerinde çalışan öğrenci aynı zamanda bilgilerin nasıl kazanıldığını, nasıl öğreildiğini de öğrenir (Baymur, 1954, 111-112).

Üzerinde durulması gereken önemli bir durum da bireyin ihtiyaçlarını karşılayan doğru amaçlar ile eğitsel ilkelere uygun olarak materyallerin tasarlanması, geliştirilmesi, kullanılması ve faydalarını ortaya koyan araştırmalar yapılmasıdır. Ancak bu şekilde bireysel farklılıklara cevap veren ve her konu alanı için etkili bir biçimde kullanılabilen materyaller ortaya çıkmış ve yaygın biçimde kullanılmış olabilir (Yalın, 2002, 13).

Genel olarak işaret edilen ve her ders için esas kabul edilebilecek bu durumun, sosyal bilgiler dersleri için de kabul edilmesini zorunlu kılan birçok sebep vardır. Bu sebepler arasında en önde geleni, sosyal bilgiler dersi içeriğinde elle tutulur gözle görülür şekillerin ve konuların fazla oluşudur. Buna rağmen dersin öğretiminde görsel araçlardan özellikle de haritalardan yeterince faydalanılamamaktadır. Uluslararası sınavlarda ülkemizin aldığı sonuçlar bu görüşü desteklemektedir. Örnek olarak verilecek olursa uluslararası eğitim başarılarını belirleme kuruluşu (IEA)'nın Uluslararası Okuma Becerilerinde Gelişim Projesi'ne (PIRLS); aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 35 ülke katılmaktadır. 2001 tarihinde yapılan bu sınavda Türkiye 35 katılımcı ülke arasında 28. sırada yer almıştır. Türkiye'nin standart puanı 449'dur. Türkiye'nin puanı uluslararası ortalamadan 51 puan (yaklaşık yarım standart sapma) daha düşüktür.

PIRLS sınavında sorulan sorulardan bazılarında öğrencilerin; metin, harita, şekil, şema ve fotoğraflar gibi değişik türlerde verilen materyallerde:

- Metinde açıkça yer alan ifadelerden çıkarımlar ya da eşleştirmeler yapmaları,
- Metin, tablo, harita ve resim içeren bir broşürün ilgili bölümlerini bulabilmeleri ve istenilen bilgiyi buradan çıkarabilmeleri,
- Metnin tamamına ilişkin metinden alınmış örneklerle desteklenen genel bir tepki vermeleri istenmiştir. Bu tür sorulardan birisi harita okuma becerisine yöneliktir. Harita okuma becerisi ile ilgili soruya verilen uluslararası doğru cevap ortalaması % 82 iken Türkiye'nin doğru cevap ortalaması % 72'dir (MEB EARGED, 2003, 1-13).

Uluslararası eğitim başarıları ile ilgili diğer bir çalışma da PISA'dır. Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA), önde gelen endüstrileşmiş ülkelerdeki 15 yaş çocuklarının kazandıkları bilgi ve beceriler üzerinde üç yıllık ara- larla yapılan bir tarama (survey) araştırmasıdır. PISA çerçevesinde cevaplanmaya çalışılan sorulardan bazıları şunlardır:

- On beş yaş grubundaki öğrenciler günlük hayatta karşılaşacakları karmaşık okuma materyallerini okuduklarında ne ölçüde anlayabilmektedir?
- On beş yaş grubundaki öğrenciler bilgi toplumunda karşılaşılabilecekleri sorunların üstesinden gelmeye ne ölçüde hazır olarak yetiştirilmişlerdir?

PISA 2003 uygulamasında; Türkiye'nin de içinde olduğu 41 ülkedeki çeyrek milyonun üzerinde öğrenciden yararlanılmıştır. Bu öğrencilere okullarında matematik, okuma, fen bilimleri ve problem çözmedeki becerilerini ortaya koyacak iki saatlik bir sınav uygulanmıştır. Uygulamaya 30 OECD ülkesinin tamamı ve 11 OECD üyesi olmayan ülke katılmıştır. Türkiye PISA 2003'e katılan ülkeler arasında matematik, okuma, fen bilimleri ve problem çözme başarıları yönünden 28. sırada bulunmaktadır (MEB EARGED, 2005, 1-5). PISA'daki sorulardan ikisi harita okuma becerisine yöneliktir. Harita okuma becerisi ile ilgili sorulara verilen dağılım yüzdeleri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 1. PISA’da Tatil 1. Sorunun Puanlama Şekli ve Öğrencilerimizin Puanlamaya Göre Dağılım Yüzdeleri

Soru 1	Puanlama şekli ve öğrencilerimizin puanlamaya göre dağılım yüzdeleri	
Puanlar	Tanımlar	Cevap Yüzdesi (%)
0	Yanlış	70,7
1	Doğru	26,3
9	Boş	3

Tablo 2. PISA’da Tatil 2. Sorunun Puanlama Şekli ve Öğrencilerimizin Puanlamaya Göre Dağılım Yüzdeleri

Soru 2	Puanlama şekli ve öğrencilerimizin puanlamaya göre dağılım yüzdeleri	
Puanlar	Tanımlar	Cevap Yüzdesi (%)
0	Yanlış	84,7
1	Kısmi Doğru	2,8
2	Tam Doğru	8,2
9	Boş	4,4

Tablo 1 ve 2’den anlaşıldığı gibi sorulardaki doğru cevap yüzdesi oldukça düşüktür.

Uluslararası sınavlarda ülkemizin aldığı bu sonuçlar; harita okuma ve kullanma açısından ne kadar yetersiz olduğumuzu göstermektedir. Ülger (2003), Demiralp (2006), Öcal (2007) ve Ünal (2008) tarafından yapılan araştırmalarda bu sonuçları desteklemektedir. Harita okuma ve kullanmadaki yetersizliğin asıl nedeni ise öğretim programları ve ders kitaplarıdır. Bu araştırmada 1924-2005 sosyal bilgiler öğretim programlarında ve 2005-2010 yıllarında kullanılan ders kitaplarında harita okuma becerisinin nasıl yer aldığı tespit edilmesi amaçlanmış ve tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, sosyal bilgiler öğretim programları (1924-2005) ve sosyal bilgiler ders kitaplarında harita okuma becerisinin değerlendirilmesi için tarama modeli esas alınarak yapılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olan şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanma-

ya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez (Karasar, 2005, 77).

Verilerin Toplanması

Bu araştırmada verilerin toplanmasında belge tarama yöntemi kullanılmıştır. Var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belgesel tarama denir. Belge tarama, belli bir amaca dönük olarak, kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsar (Karasar, 2005, 183). Tarama araştırmacısı, nesnenin ya da bireyin doğrudan kendisini inceleyebileceği gibi, önceden tutulmuş çeşitli kaynaklara (yazılı belge ve istatistikler, resimler, ses ve görüntü kayıtları vb.) eski kalınlar ve alandaki kişilere başvurarak, elde edeceği dağılık verileri, kendi gözlemleri ile bir sistem içinde bütünleştirerek yorumlamak durumundadır (Karasar, 2005, 77). Veriler toplanırken araştırma konusuyla ilgili öğretim programı, kitap, makale, tez, proje raporu vb. basılı bilimsel kaynaklardan yararlanılmış; elde edilen bilgiler araştırmanın amaçları çerçevesinde değerlendirilerek düzenlenmiştir.

Bulgular ve Sonuçlar

1. Öğretim Programlarında Harita Okuma Becerisi

1924 İlk Mekteplerin Müfredat Programı

Cumhuriyet döneminin ilk müfredat programı olma özelliğini taşıyan 1924 tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programına göre üçüncü sınıfta coğrafya dersi haftada iki saattir. Bu sınıftaki coğrafya konularının özünü yakın çevre ilkesi teşkil etmektedir. Konuların anlatımında kuru bilgi verilmesinden ziyade, öğrencilerin gözledikleri çevrenin hareket noktası olarak seçilmesi istenmektedir. Bu sınıftaki harita okuma ile ilgili ders konuları şunlardır: “Okulun yakın çevresi hakkında coğrafi bilgiler, plan, harita ve yön kavramları (sınıfın plânı, mektebin plânı, mektebin bulunduğu mahallenin plânı, şehrin veya köyün plânı, harita fikri. Doğu, Batı, Kuzey, Güney hakkında amelî malumat), yakın çevrenin yeryüzü şekilleri” (İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1924, 26). Konuların listesi şeklinde hazırlanan bu programda uygun araçların kullanılması tavsiye edilmiştir.

1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı

1926 programına göre dördüncü sınıfta coğrafya dersi haftada iki saattir. Programda, bu sınıfa ait derste “harita ve plan” konusuna yer verilmiştir. Bu programın araç listesinde; öğretmenin çizeceği ve öğrencilere çizdireceği haritalar ile çizim şeklindeki taslak ve kesitlere yer verilmiştir. Programda harita öğretimi için gösteri yöntemi önerilmiş ve aşağıdaki noktalara dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir:

“Tedrisat esnasında harita istimal edilecek (kullanılacak) eğer mektepte talep edilen harita yoksa muallim kendisi renkli tebeşirle siyah tahtaya çizecektir” (İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1926, 81). “Tarih dersinin coğrafya dersi ile muvazi gitmesine dikkat edilecektir. Tedrisat esnasında harita istimal edilecek, eğer mektepte matluba muvafık harita yoksa muallim kendisi renkli tebeşirle siyah tahtaya kroki çizecektir.” (İlk Mektep Müfredat Programı, 1930, 77).

1936 İlkokul Programı

1936 programında, tarih öğretiminde harita kullanımına yönelik açıklamalardan biri şöyledir:

“Tarih dersinde öğretmen, coğrafi amillerle tarihî vak’alar arasındaki sıkı ilgiye çocukların dikkatini çekmeli; insanların coğrafi tesirle altında nasıl harekete mecbur kaldıklarını, bu amiller üzerinde nasıl müessir olmaya çalıştıklarını göstermelidir. Öğretmen tarih ve coğrafya dersleri arasında sıkı bir münasebet tesis etmeli, tarihî vak’aların izahında haritalardan da istifade etmelidir.” (İlkokul Programı, 1936, 130). Tarih dersinin araç listesinde tarih haritalarına yer verilmiştir.

1936 programındaki coğrafya dersi amaçlarından biri “Öğrencilere harita fikri vermek, çocukları haritadan anlar ve istifade eder bir hâle getirmek” olarak belirtilmiştir (İlkokul Programı, 1936, 139).

1936 programında coğrafya dersinin öğretimi ile ilgili açıklamalardan bir tanesi de “Çocuklara harita fikri vermek, haritadan istifade eder bir hâle getirmek için plan fikrini kuvvetlendirmekten işe başlanmalıdır...” şeklindedir (İlkokul Programı, 1936, 140). Bu açıklamada plan konusundan başlanarak harita bilgisinin çocuklara kazandırılması istenmektedir. Bu açıklamanın devamında ise harita kullanma ve okuma becerisinin çocuklara nasıl kazandırılacağı uzun uzun anlatılmaktadır. Burada, plan fikrinin geliştirilmesine daha ilk devre sınıflarında başlanması ve bunun kum havuzu yardımıyla yapılması istenmektedir. Öğrencilere harita okuma becerisinin kazandırılması için önerilen yöntem ve teknikler gösterip yaptırma, gösteri ve yaparak yaşayarak öğrenme şeklinde belirtilmektedir.

“Bilhassa ilk devrede sınıftan başlayarak okulun, etrafındaki yapıların ve sokakların ve okul ile ev arasındaki yolların kumda küçük ölçekte yeniden meydana getirilmesine önem verilmeli ve aynı zamanda vücuda getirilen numuneye uygun olmak sureti ile basit planlar yaptırılmalıdır...” (İlkokul Programı, 1936, 140).

Ayrıca, çocuklarda harita fikrinin kuvvetlenmesi için onlara da haritalar yaptırılmasının gereği belirtilmektedir. Bunun için coğrafya dersinde kullanılan araçlar içinde, 1926 programına bir ilâve olarak kum masası veya havuzu, bulunulan kasabanın veya şehrin planı, ülkenin büyük ölçekli haritası, atlaslar, yerküre, beş kıtanın haritası ve grafiklerle birtakım coğrafi bilgilerin canlandırılabilceği boş haritalar yer almaktadır (İlkokul Programı, 1936, 142-144).

Programda, dördüncü sınıf coğrafya dersinde “harita ve plan” konusuna yer verilmiştir. Plan ve harita bilgisi konusunda yeryüzü şekillerinin öğretiminde gözlem-incelemelere önem verilmesi ve somuttan soyuta gidilmesi istenmektedir.

“Okulun bulunduğu şehrin civarında müşahedeler yaparak ve bunları kum masasında, kum havuzunda veya okul bahçesinde meydana getirerek yeryüzünün arızaları, akar ve durgun suları, denizleri, sahilleri hakkında çocuklar tam bir kavrayışı kazandıktan sonra harita ve plan fikri genişletilip takviye edilecektir” (İlkokul Programı, 1936, 144).

1948 İlkokul Programı

1948 programı harita okuma becerisine yönelik amaç, açıklama, konu ve araç listesi yönünden 1936 programının nerdeyse aynısıdır. Bu programda önerilen yöntem ve teknikler de gösterip yaptırmadır. 1936 programına ek olarak aşağıdaki açıklamalara yer verilmiştir:

“Yolların, dağların, vadilerin ve diğer engebelerin haritalar üzerinde nasıl gösterildikleri anlatılmalı ve çocukların haritalarına başvurularak bildikleri tabiat engebelerinin haritada yeri buldurulmalıdır... Fiziki haritalarda deniz seviyesindeki yerler ile çeşitli yüksekliklerin hangi renklerle gösterildiğini anlatarak çocuklar harita okumaya alıştırmalıdır... Çocuklarda harita fikrinin kuvvetlenmesi için onlara harita da yaptırılmalıdır. Bir ülkenin veya bir kıt’anın en göze çarpan girinti ve çıkıntıları, kırık çizgilerle, kabataslak gösterilmeli, bunun için böyle basit çizgilerle dağlar, akarsular, göller ve denizler konmalı ve önemli şehirlerin yerleri işaret edilmelidir...” (İlkokul Programı, 1948, 140-141).

1968 İlkokul Programı

1962 öncesi ilkokul programlarında tarih, coğrafya, yurt/yurttaşlık bilgisi adlarıyla yer alan bağımsız ve sosyal bilgiler kapsamına giren dersler 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı’nda “toplum ve ülke incelemeleri” adı altında toplanmıştır. 1968 tarihli İlkokul Programı’nda ise bu dersin adı “sosyal bilgiler” olmuştur. Bu ders, 1962 tarihli programda yer alan toplum ve ülke incelemeleri dersi gibi disiplinlerarası bir yapıya sahiptir.

1968 programında sosyal bilgiler dersi amaçları dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden biri olan “Çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yeteneklerini geliştirmek yönünden” başlığı altında “Gerekli plan, kroki ve harita bilgileri kazanarak onlardan yararlanabilir hâle gelirler” amacına yer verilmiştir. (İlkokul Programı, 1968, 65).

Programda harita konusu ilk olarak dördüncü sınıfta birinci ünite olan “İlimiz ve Bölgemiz” de geçmektedir. Sosyal bilgiler dersinin araçları arasında tarih haritaları (basılmış ve çocuklar tarafından hazırlanmış), yerküre, düzlem küre, Türkiye haritası, beş kıtanın haritası ve okulun bulunduğu kasaba veya şehrin planı yer almaktadır (İlkokul Programı, 1968, 71-81). Ayrıca öğretmen ve öğrenciler tarafından yapılabilecek araçlara ait listede kabartma haritalar ve kum masası bulunmaktadır (İlkokul Programı, 1968, 309).

1998 İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı

4-7. sınıflara ait 1998 programın uygulanması ile ilgili açıklamalarda harita okuma ile ilgili olanlar şunlardır (İlköğretim Okulu Ders Programları Sosyal Bilgiler, 2000, 10):

“35. Programda araç listesinde belirtilen harita, yer küre, video kaset, film, film şeridi, slaytlar vb. Eğitim Araçları Donatım Merkez Müdürlükleri ile Film Radyo ve Televizyonla Eğitim Başkanlığından sağlanarak konuların işleniş sırasında yeri geldikçe etkili bir şekilde kullanılır. Konularla ilgili bulunabilen eğitim araç ve gereçlerinden –bilgisayar, CD ve disketlerden- yararlanır...”

37. Konuların özelliklerine göre ilgili haritalar ve atlaslar üzerinde gerekli çalışmalar yapılır. Ayrıca gerekli bilgiler, dilsiz haritalar üzerine işlenir.

38. Ders kitaplarında yer alan istatistiki bilgiler ile bunlara dayalı olarak hazırlanan harita, grafik ve şemaların en son verileri içermesine dikkat edilir ve çalışmalar buna göre yapılır.”

Programın genel amaçları içerisinde Sosyal Bilgiler dersinde “Plan, kroki, harita ve grafik bilgileri kazanarak onlardan yararlanabilir hâle gelirler.” İfadesi yer almaktadır (İlköğretim Okulu Ders Programları Sosyal Bilgiler, 2000, 12).

İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programında plan, kroki ve harita konusu ilk olarak dördüncü sınıfta verilmektedir. Aşağıda bu konuların bulunduğu ünitelere ait ilgili özel amaçlar verilmiştir.

Ünite 2: Yakın Çevremiz

Özel Amaçları: “Yakın Çevremiz” ünitesinde geçen kavramların anlam bilgisi, yakın çevreyi tanıyabilme, yakın çevreyi tanımanın önemini kavrayabilme, adres bilgisi, adres bilgisi ile ilgili bilgileri kullanabilme, yön bilgisi, yön bulma yöntemleri bilgisi, yön bulabilme, kroki bilgisi, krokinin yararlarını kavrayabilme, kroki çizebilme, ölçek çeşitleri bilgisi, plan bilgisi, planın kullanım alanlarını tanıyabilme, sınıf planını yapabilme, ölçek ve planın önemini kavrayabilme (Tebliğler Dergisi,1998, 539).

Ünite 3: İlimiz ve Bölgemizi Tanıyalım

Özel Amaçları: “İlimiz ve Bölgemizi Tanıyalım” ünitesinde geçen kavramların anlam bilgisi, harita çeşitleri bilgisi, harita okumayla ilgili temel işaretler bilgisi, haritalardan yararlanmanın önemini kavrayabilme, haritada yön bilgisi, atlas kullanım bilgisi, atlastan yararlanmanın önemini kavrayabilme, atlas kullanabilme, atlas kullanmaya istekli oluş, ilimiz ve bölgemizi gösteren haritayı okuyabilme (Tebliğler Dergisi,1998, 540).

Yukarıda verilen amaçlar dışında 5, 6 ve 7. sınıf sosyal bilgiler dersi ünitelerinin bazılarında da ünite ile ilgili haritaları okuyabilme amacına yer verilmiştir.

Sosyal bilgiler dersinde kullanılabilecek araç ve gereçler listesinde “Harita ve Levhalar” başlığı altında “Asya-Avrupa, Hun ve Kavimler Göçü, Büyük Selçuklu Devleti, İstiklâl Savaşı Haritası, Moğol Devleti ve Parçalanması, Orta Asya’da Kurulan Türk Devletleri, Orta Çağda İslam İmparatorluğu, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu-Yükselişi, Osmanlı Devletinin Gerilemesi, Tarih Öncesi Anadolu ve Yakın Doğu Uygarlığı, Timur Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti, Türklerin Ana Yurdu ve Göçler, Birinci Dünya Savaşı Avrupa ve Osmanlı Devleti, Afrika Fiziki ve Siyasi Haritası, Asya Fiziki ve Siyasi Haritası, Avrupa Fiziki ve Siyasi Haritası, Dünya Fiziki ve Siyasi Haritası, Güney Amerika Fiziki Haritası, Kuzey Amerika Fiziki Haritası, Kıbrıs Haritası, Okyanusya Fiziki Haritası, Türkiye Fiziki Haritası, Türkiye Mülki İdare Bölümleri, Türkiye Tarım Ürünleri Haritası ve Yerküre” araç ve geçlerine yer verilmiştir (İlköğretim Okulu Ders Programları Sosyal Bilgiler, 2000, 45).

2005 İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı

Bu programın uygulanması ile ilgili açıklamalardan bazıları şunlardır(MEB, 2005, 7-8):

“Üniteler işlenirken doğrudan verilecek beceriler üzerine alıştırmalar yapılmalıdır. Dokuz temel becerinin yanı sıra öğrencilerin zaman ve kronolojiyi algılama, mekânı algılama, değişim ve sürekliliği algılama ve sosyal katılım gibi sosyal bilgiler becerilerini kazanmaları üzerinde özellikle durulmalıdır. Bu beceriler alt aşamaları ile birlikte öğretmen kılavuzunda verilmiştir. Kaynak kullanımı ve kanıt değerlendirme dayalı sosyal bilgiler eğitiminde öğrencilerin sebep-sonuç ilişkisi kurmaları ve kanıta dayalı akıl yürütmeleri sağlanmalı, kanıtların sınırlılıkları ve tarihin farklı yorumlarının olabileceği fark ettirilmelidir.”

“Öğretmen fotoğraflar, haritalar, filmler, CD-ROM’lar, tarih ve sosyal bilgiler benzeşim (simülasyon) programları, çoklu ortam (multimedya) ve hipermedya gibi araçlar; telekomünikasyon hizmetlerini (internet gibi) imkânları ölçüsünde sosyal bilgiler dersinin bir parçası yapmalıdır. Gezi düzenleyemediği mekânlara, sınıf içinde internet yardımıyla, sanal alan gezileri yaptırmalıdır.”

Sosyal bilgiler dersinin genel amaçlarından harita ile ilgili olan aşağıda verilmiştir.

“7. Bilgiyi uygun ve çeşitli biçimlerde (harita, grafik, tablo, küre, diyagram, zaman şeridi vb.) kullanır, düzenler ve geliştirir.” (MEB, 2005, 9).

İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programında yön ve kroki konusu ilk olarak dördüncü sınıfta verilmektedir. Aşağıda bu konuların bulunduğu ünite ve ilgili kazanımları verilmiştir.

Ünite 3: Yaşadığımız Yer

Bu ünitenin sonunda öğrenciler;

1. Çeşitli yöntemlerle çevresindeki herhangi bir nesnenin kendisine göre bulunduğu yönü bulur.

2. Çevresinde gördüklerini şekil ve şemalarla anlatır.

3. Çizdiği şekil ve şemalarda kullandığı sembolleri açıklayan bir bölüm oluşturur.

4. Çevresindeki bir yerin krokisini çizer (MEB, 2005, 16).

“Yaşadığımız Yer” ünitesinin doğrudan verilecek becerisinin mekânı algılama olduğu belirtilmiştir. Mekânı algılama becerisi ile ilgili olarak programda şu açıklamaya yer verilmiştir:

“Sosyal bilgiler 4-5. sınıflarda mekânı algılama becerisinin ilk aşamaları olan kroki ve taslak çizimler oluşturma, nesne veya olguları sembollerle ifade etme ve hazırlanmış krokilerden faydalanabilme ve küre kullanma becerileri üzerinde durulacaktır.”

“Mekânı Algılama Becerisini Geliştirmek için ne yapılabilir?”

Öncelikle öğrencilerinizden çevrelerine ait zihin haritaları oluşturmalarını isteyin. Örneğin yaşadıkları mahalleyi, köylerini, yaz aylarında gittikleri bir yeri veya bildikleri herhangi bir yeri zihinlerindeki hâliyle çizmelerini isteyin. Zihin haritaları kişiye özel olmaları nedeniyle öğrencilerinizin ön bilgilerini yoklamanız ve onları daha iyi tanımanız için iyi bir araç olacaktır. Öğrenciler ise bu eğlenceli faaliyetle kendilerine has ürünler ortaya koyacaklar, öte yandan çevreleri ile ilgili basit çizimler yapma becerilerini geliştireceklerdir. Zihin haritalarında semboller kullanmaları ve bu sembolleri açıklayan bir işaretler kutusu oluşturmaları gerekmektedir. Öğrencilerinizden yaşadıkları yer veya okul çevresinin krokisini çizmelerini, adreslerini tanımlarken kroki kullanmalarını, bir yere giderken önce o yerin plan veya haritasını incelemelerini isteyebilirsiniz.

Ünitelerle ilişkili olarak yapacağınız gezilerde krokilerden faydalanabilirsiniz. Örneğin bir tarihî mekân gezisinde, bir fabrika gezisinde, belediye binası gezisinde

veya müze gezilerinde krokiler kullanarak öğrencilerinizin farklı konuları işlerken bu becerisini pekiştirebilirsiniz. Yine diğer etkinliklerinize kroki çizme ve okuma ile zihin haritaları oluşturma ile ilgili bölümler ekleyebilir, bu sayede hem etkinliğinizi zenginleştirebilir hem de bu becerinin daha iyi öğrenilmesini sağlayabilirsiniz.” (MEB, 2005, 59-60).

5. sınıf programının 3. ünitesi olan “Bölgemizi Tanıyalım” da harita ile ilgili şu kazanıma yer verilmiştir:

“Türkiye’nin kabartma haritası üzerinde, yaşadığı bölgenin yüzey şekillerini genel olarak tanır.” Bu kazanım ile ilgili bir açıklamaya yer verilmemiştir.

6. sınıf programında harita ile ilgili yer verilen kazanımlar ve üniteler şunlardır:

Ünite 2: Yeryüzünde Yaşam

Bu ünitenin sonunda öğrenciler;

1. Farklı ölçeklerde çizilmiş haritalardan yararlanarak ölçek değiştiğinde haritanın değişen özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur.

2. Konum ile ilgili kavramları kullanarak kıt’aların, okyanusların ve ülkemizin coğrafi konumunu tanımlar.

3. Haritalardan ve görsel materyallerden yararlanarak Türkiye’de görülen iklim türlerinin özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur.

4. Haritalardan ve görsel materyallerden yararlanarak Türkiye’deki iklim tiplerinin dağılımında, konumun ve yeryüzü şekillerinin rolünü açıklar (MEB, 2005, 18).

“Yeryüzünde Yaşam” ünitesinin doğrudan verilecek becerisinin harita okuma ve atlas kullanma olduğu belirtilmiştir. Harita okuma ve atlas kullanma becerisi ile ilgili olarak programda şu açıklamalara yer verilmiştir:

“İlköğretim 4 ve 5. sınıflarda basit şekiller ve kroki çizme, sembol kullanma ve bu sembollerle açıklayan bir bölüm oluşturma becerileri üzerinde durulmuştur. Soyut düşünme becerisinin geliştiği 6 ve 7. sınıflarda ise haritaların diğer öğeleri üzerinde durularak ölçek ve değişen ayrıntılar, harita çeşitlerini tanıma, harita üzerinde verilen bilgiyi okuma-anlama ve yeni bilgiler aktarma üzerinde durulacaktır. Bu beceri kazandırılırken kullanılacak harita ve atlaslar öğrencilerin günlük hayatlarında karşılaşabilecekleri ve pratik olarak kullanabilecekleri türden olmalıdır.

Harita okuma becerisini geliştirmek için neler yapabiliriz?

İlk aşamada öğrenciler haritalarda kullanılan standart sembollerini tanımalıdır... İkinci aşamada renkler ile ilgili çalışmalara da geçilebilir... Bu aşama geçildikten sonra bir alanın farklı ölçeklerle çizilmiş haritalarının birbirinden farklı görüldüğü kavratılmalıdır. Farklı ölçeklerdeki haritalarda değişen ayrıntıların öğrenciler tarafından fark edilmesi gerekir. Öğrencilerin herhangi bir konuda çalışma yaparlarken çalışmalarına uygun haritalar seçmeleri ancak bu yolla mümkün olur. Bunun için her sınıfta ve hemen her üniteye adı geçen alan ile kullandığınız harita ilişkisini kurun. Örneğin; komşularımız ile ilgili bir konu işleniyorsa öğrencilerinizden okulunuzdaki harita seti içinden uygun olanı seçmelerini isteyebilirsiniz... Öğrencilerin basit anlamda harita üzerine bilgiler aktarabilmeleri ve harita üzerinde çalışabilmeleri bu becerinin son aş-

masını oluşturur. Önce öğrencilerinize fotoğraflar kullanarak taslak çizimler yaptırabilirsiniz... Bu çalışmaların ardından dilsiz haritalar üzerinde koordinatlarını verdiği-niz şekilleri veya özellikleri çizmelerini isteyin..." (MEB, 2005, 55-58).

4. sınıfta bir ünite verilecek mekân algılama becerisi ile 6. sınıfta yine bir ünite verilecek yer verilen harita okuma ve atlas kullanma becerisinin hangi kazanımlarla nasıl ilişkilendirilmesi gerektiği belirtilmediği gibi bu ifadelerin "doğrudan verilecek beceri" şeklinde, kazanımlardan bağımsız verilmesi ayrıca dikkati çekmektedir. Nitekim bu durum programda iddia edildiği gibi benimsenen yapılandırıcılık (oluşturmacılık) yaklaşımına da uygun değildir. Programın genelinde göze çarpan bu özelliğin hangi dayanaklara ya da ölçütlere göre yapıldığı da belirsizdir. Ayrıca programda derslerde kullanılabilecek bir araç ve gereç listesine yer verilmemiştir.

2. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Haritalar

Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanan ve 2005-2010 yıllarında kullanılan 4, 5, 6 ve 7. sınıfların sosyal bilgiler ders kitaplarında haritaların verilmesi/işlenmesi aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Haritaların doğruluğu ile ilgili incelemede Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Komutanlığı'nın atlası esas alınmıştır. Tabloda haritanın çeşidi ile doğruluk-tamamlık, amaca uygunluk, kolay okunma-açıklık ve estetik özelliklerine uygunluk durumu değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabında Haritaların Verilişi / İşlenişi

4. sınıf	Harita adı	Harita çeşidi		Haritanın uygunluğu
		Siyasi	Fiziki	
Ders kitabı	Türkiye Siyasi Haritası	*		Harita özelliklerine tam olarak sahip değil
	Türkiye Fiziki Haritası		*	
	Avustralya Haritası	*		
	Hollanda Haritası	*		
	Türkmenistan Haritası	*		
	Güney Kore Haritası	*		
	Tunus Haritası	*		
Çalışma kitabı	Türkiye Dilsiz Haritası	*		
	Dünya Dilsiz Haritası	*		

Tablo 3 incelendiğinde ders kitabında siyasi ve fiziki harita özelliği taşıyan haritalara, çalışma kitabında ise iki adet dilsiz haritaya yer verildiği görülmektedir. Haritaların hiçbirisi tam anlamıyla doğruluk-tamlık, amaca uygunluk, kolay okunma, estetik özelliklerine sahip değildir. Bunun yanında sadece Türkiye Fiziki Haritası'nın ölçüğü verilmiştir (Sosyal Bilgiler 4 Ders Kitabı, 2009, 74-75). Ayrıca ders ve çalışma kitaplarındaki haritalarda yön oku yoktur. Ölçme ve değerlendirme çalışmalarında haritalar kullanılmamıştır.

Tablo 4. Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabında Haritaların Verilişi / İşlenişi

5. sınıf	Harita adı	Harita çeşidi			Haritanın uygunluğu
		Siyasi	Fiziki	Diğer	
Ders kitabı	Ankara-Adana Karayolu Haritası			*	Harita özelliklerine tam olarak sahip değil
	Türkiye İdari Haritası	*			
	İç Anadolu Bölgesi Haritası		*		
	Türkiye ve Komşu Ülkeler Haritası	*			
	Türkiye Kabartma Haritası		*		
	Türkiye Fiziki Haritası		*		
	Türkiye Nüfus Haritası			*	
	Türkiye Deprem Kuşakları Haritası			*	
	Türkiye Bölgeler Haritası	*			
	Türkiye İthal ve İhraç Ürünleri Haritası			*	
	Almanya Haritası	*			
	Mısır Haritası	*			
	Japonya Haritası	*			
	Brezilya Haritası	*			
	Özbekistan Haritası	*			
Çalışma kitabı	Türkiye Dilsiz Haritası	*			
	Akdeniz Ülkeleri Dilsiz Haritası	*			

Tablo 4 incelendiğinde ders kitabında siyasi, fiziki, ulaşım, nüfus, deprem ve ticaret haritalarına, çalışma kitabında ise iki adet dilsiz haritaya yer verildiği görülmektedir. Haritaların hiçbiri tam anlamıyla doğruluk-tamlık, amaca uygunluk, kolay okunma, estetik özelliklerine sahip değildir. Bunun yanında sadece Türkiye Kabartma Haritası, Türkiye Nüfus Haritası ve Türkiye Deprem Kuşakları Haritası'nın ölçeği verilmiştir (Sosyal Bilgiler 5 Ders Kitabı, 2009, 77, 85, 90). Ayrıca ders ve çalışma kitaplarındaki (Türkiye nüfus haritası dışındaki) haritalarda yön oku yoktur. Ölçme ve değerlendirme çalışmalarında haritalar kullanılmamıştır.

Tablo 5. Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabında Haritaların Verilişi / İşlenişi

Tablo 5 incelendiğinde ders kitabında siyasi, fiziki, ulaşım, nüfus, deprem ve ticaret haritalarına, çalışma kitabında ise siyasi, iklim ve iki adet dilsiz haritaya yer verildiği görülmektedir. Haritaların hiçbiri tam anlamıyla doğruluk-tamlık, amaca uygunluk, kolay okunma, estetik özelliklerine sahip değildir. Bunun yanında ders kitabındaki Anadolu ve Mezopotamya Uygarlıkları Haritası, TİKA Haritası ve 2005

6. sınıf	Harita adı	Harita çeşidi			Haritanın uygunluğu
		Siyasi	Fiziki	Diğer	
Ders kitabı	Dünya Kıta ve Okyanuslar Haritası	*			Harita özelliklerine tam olarak sahip değil
	Türkiye'nin Matematik Konumu Haritası	*			
	Farklı Ölçeklerde İstanbul Haritaları (3 adet)	*			
	Anadolu ve Mezopotamya Uygarlıkları Haritası	*			
	Asya Hun Devleti Haritası	*			
	Kavimler Göçü Haritası	*			
	Köktürk Devleti Haritası	*			
	Uygur Devleti Haritası	*			
	Emevi-Abbasi Devletleri Haritası	*			
	Karahanlı Devleti Haritası	*			
	Gazneli Devleti Haritası	*			
	Büyük Selçuklu Devleti Haritası	*			
	Türkiye Maden ve Endüstri Haritası			*	
	Dünya Nüfus Haritası			*	
	Dünya Kişi Başına Düşen Gelir Haritası			*	
	TİKA Haritası	*			
	Türk Dünyası Haritası	*			
	Dünya Siyasi Haritası	*			
	2005 Yılına Ait Kuş Gribi Haritası			*	
Çalışma kitabı	Dünya Kıta ve Okyanuslar Dilsiz Haritası	*			
	Türkiye Haritası	*			
	Marmara Bölgesi Haritası	*			
	Türkiye İklim Haritası			*	
	Orta Asya Dilsiz Haritası	*			
	İslam İmparatorluğu Haritası	*			

Yılına Ait Kuş Gribi Haritası (Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6, 2009, 48, 133, 179) ile çalışma kitabındaki Dünya Kıta ve Okyanuslar Dilsiz Haritası ve İslam İmparatorluğu Haritası'nın ölçeği verilmemiştir (Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı 6, 2009, 32, 62). Ayrıca ders ve çalışma kitaplarındaki (altı harita dışındaki) haritalarda yön oku yoktur. Ölçme ve değerlendirme çalışmalarında haritalar kullanılmamıştır.

Tablo 6. Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabında Haritaların Verilişi / İşlenişi

7. sınıf	Harita adı	Harita çeşidi			Haritanın uygunluğu
		Siyasi	Fiziki	Diğer	
Ders kitabı	Türkiye Nüfus Yoğunluğu Haritası			*	Harita özelliklerine tam olarak sahip değil
	Türkiye Nüfus Artış Hızı Haritası			*	
	Anadolu Beylikleri Haritası	*			
	Haçlı Seferleri Haritası	*			
	Osmanlı Devleti Kuruluşu Haritası	*			
	Osmanlı Devleti Genişleme Haritası	*			
	İslam Dünyasından Bilimsel Gelişmelerin Avrupa'ya Geçiş Yolları Haritası	*			
	Coğrafi Keşifler Haritası	*			
	Kral Yolu Haritası	*			
	İpek Yolu Haritası	*			
	Akdeniz Çevresi Ülkeleri Dilsiz Haritası	*			
	Birinci Dünya Savaşı Başında Avrupa Haritası	*			
	Birinci Dünya Savaşında Dünya Haritası	*			
Çalışma kitabı	Afrika-Asya-Avrupa Dilsiz Haritası	*			
	Gelibolu Yarımadası Haritası		*		
	Türkiye İdari Dilsiz Haritası	*			

Tablo 6 incelendiğinde ders kitabında siyasi ve nüfus haritaları ile bir adet dilsiz haritaya, çalışma kitabında ise siyasi ve fiziki haritalar ile bir adet dilsiz haritaya yer verildiği görülmektedir. Haritaların hiçbirisi tam anlamıyla doğruluk-tamlık, amaca uygunluk, kolay okunma, estetik özelliklerine sahip değildir. Bunun yanında ders kitabındaki Haçlı Seferleri Haritası, Osmanlı Devleti Kuruluşu Haritası, Osmanlı

Devleti Genişleme Haritası, İslam Dünyasından Bilimsel Gelişmelerin Avrupa'ya Geçiş Yolları Haritası, Coğrafi Keşifler Haritası, Akdeniz Çevresi Ülkeleri Dilsiz Haritası ve Birinci Dünya Savaşında Dünya Haritası (Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6, 2009, 57, 58, 66-67, 106, 108, 125, 164-165) ile çalışma kitabındaki Afrika-Asya- Avrupa Dilsiz Haritası ve Türkiye İdari Dilsiz Haritası'nın ölçeği verilmemiştir (Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı 6, 2009, 63, 143). Ayrıca ders ve çalışma kitaplarındaki (dört harita dışındaki) haritalarda yön oku yoktur. Ölçme ve değerlendirme çalışmalarında haritalar kullanılmamıştır.

Ders kitaplarında haritaların verililişinin/işlenişinin inceleme sonuçlarına göre; daha çok siyasi ve fiziki harita özelliği taşıyan haritalara yer verildiği, haritaların harita özelliklerine uygun olmadığı, öğrencilerin bilişsel gelişim düzeylerine göre verilmediği, bu konuda herhangi bir model ve anlayışın bulunmadığı, ders kitaplarındaki metinlerde haritaya ilişkin yönlendirmenin yapılmadığı sadece öğretmen kılavuz kitaplarında haritanın incelenmesine ilişkin öğretmene yönergenin yazıldığı tespit edilmiştir. Bu durumu Ünal (2008), Buğdaycı ve Bildirici (2009) ile Ulusoy ve Gülüm (2009) tarafından yapılan çalışmalarda destekler niteliktedir. Buğdaycı ve Bildirici (2009) ayrıca derslerde kullanılan haritaların (duvar haritaları ve eğitim araçlarındaki (ders kitabı, atlas vb.) haritaların) üretim ve tasarım açısından yetersiz olduğu, bazı haritaların izinsiz kullanıldığı, uzman olmayan kişiler tarafından hazırlanan haritaların yanlışlıklarla dolu olduğu, haritaların kopyalanarak önemli bir etik sorununun da ortaya çıkardığını belirtmişlerdir.

Tartışma ve Öneriler

1924-2005 sosyal bilgiler öğretim programlarında ve 2005-2010 yıllarında kullanılan ders kitaplarında harita okuma becerisini geliştirecek nitelikte açıklama ve haritalara yer verilmediği tespit edilmiştir. 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda mekân algılama ile harita okuma ve atlas kullanma dersin temel becerileri arasında gösterilmiştir. Bu yönüyle 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı harita okuma ve atlas kullanma becerisini göz ardı eden eski programlardaki önemli bir eksikliği gidermiş görünmektedir. Ancak bu beceri ile sadece bir üniteyi (6. sınıf Yeryüzünde Yaşam Ünitesi) doğrudan verilecek beceri şeklinde ilişkilendirmesi, becerinin hangi kazanımlarla nasıl kullanılacağına ilişkin bir çerçeve vermemesi ve üstelik diğer ünitelerde becerinin rolü hakkındaki belirsizlikler; 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın eksiklikleri olarak görülmektedir. 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda eski programlarda olduğu gibi ünite-konularda geçen haritaların kullanımını/tespitini öğretmene bırakmaktadır. Ancak gerek ders kitabı yazarlarının gerek öğretici konumundaki öğretmenin inisiyatifine bırakılan harita okuma ve kullanma konusunda; programda belirtilen genel amaca ulaşamayacağı açıktır. Nitekim 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na göre hazırlanan ders kitaplarında kullanılan haritalar da yine öğretim programına ve öğrenci seviyesine uygun değildir. Bu durum değişimin sadece programda geçen ifadeler olduğunu, harita okuma/kullanmada herhangi bir değişikliğin olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun yerine ünite/kazanımlar özelinde harita okuma/kullanılabilirliği belirlenmeli, bu haritaların nasıl kullanılacağı ile ilgili öğretmenlere rehberlik edilmelidir. Böylece harita okuma/kullanılabilirliğin rastgele/tesadüfi değil planlı olmasına katkıda bulunulabilir. Bunun yanında haritaların ölçme araçlarında kullanılmasına ilişkin çalışmalar yapılmalıdır. Böylelikle tam anlamıyla öğretim programında belirtilen "Bilgiyi uygun ve çeşitli biçimlerde (harita, grafik, tablo, küre, diyagram, zaman şeridi vb.)

kullanır, düzenler ve geliştirir.” amacına ulaşılabilceği ve uluslararası sınavlardaki başarının arttırılabileceği unutulmamalıdır.

Programda amaç/kazanım, içerik ilişkisine dayalı gerekli araç-gereçler (*harita, grafik, tablo, küre, diyagram, zaman şeridi vb.*) açıkça belirtilmelidir. Araç-gereçlerin özellikleri ile tanımlaması yapılmalı, örnekleri verilmelidir. Pilot uygulama yapılırken programın öngördüğü araç-gereçler hazırlanmalı ve kullanılmalıdır. Araç-gereç üretimi, programın uygulanmasından sonraya bırakılmamalıdır.

Ders kitapları, öğrencinin öğrenme yaşantılarına kaynaklık eden yazılı ve basılı araç-gereçlerden biridir. Ülkemiz şartlarında ders kitabı öğrenci için başlıca kaynak özelliği taşımaktadır. Diğer taraftan öğretmen dersin öğretiminde mesleki yayınları takip etmekle birlikte, ağırlıklı olarak öğrenci için hazırlanmış ders kitabını belirleyici bir kaynak ve araç olarak kullanmaktadır. Bu anlayış bilgi, kavram, beceri, değer ve tutum ile ilgili amaç/kazanımların kazandırılmasını/kazanılmasını ders kitabındaki veriliş biçimleri/işlenişi ile sınırlandırmaktadır. Bu durumda öğretmen ders kitabında verilen bilgi, kavram, beceri, değer ve tutumların öğrenme/öğretme etkinliklerinde kullanılması kolaylığını tercih etmektedir.

Ders kitaplarında konuların işlenişinde verilen haritaların konuya, öğrenci seviyesine ve hatta harita çizim ilkelerine aykırı olduğu göz önüne alındığında, sosyal bilgiler için vazgeçilmez temel bir beceri olan harita okuma ve kullanmanın bu şekilde kazandırılmayacağı açıktır. Ders kitaplarında kullanılan haritalar konuya, öğrenci seviyesine, harita çizim ilkelerine ve özellikle harita-metin ilişkisine dikkat edilerek verilmelidir.

Haritaların kullanılabilirliği için uygun haritaların hazırlanması gerekmektedir. Bu konuda Millî Eğitim Bakanlığı; başta MSB Harita Genel Komutanlığı olmak üzere, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, TİKA, TÜRKSOY, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ve diğer yüksek öğretim kurumları ile işbirliği yapılmalıdır.

Kaynakça

- AKKUŞ, Akif (1990). **Harita Bilgisi**, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Konya.
- Atlas (1993). MSB Harita Genel Komutanlığı Yayınları, Ankara.
- BAYMUR, Fuat (1954). **Coğrafya Öğretimi**, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- BUĞDAYCI İ. ve İ. Ö. BİLDİRİCİ (2009). “*Harita Kullanımının Coğrafya Eğitimindeki Yeri*”, **12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı**, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Ankara.
- DEMİRALP, Nurcan (2006). **Coğrafya Öğretiminde Gösteri Yöntemi Kullanılarak Harita ve Küre Kullanım Becerilerinin Geliştirilmesi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- DOĞANAY, Hayati (2002). **Coğrafya Öğretim Yöntemleri**, Aktif Yayınevi, İstanbul.
- ERTÜRK, Selahattin (1986). **Eğitimde Program Geliştirme**, Yelkenkaya Yayınları, Ankara.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı** (1924). Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı** (1926). Milli Matbaa, İstanbul.
- İlkmektep Müfredat Programı** (1930). Devlet Matbaası, İstanbul.
- İlkokul Programı** (1936). T.C. Kültür Bakanlığı Devlet Basımevi, İstanbul.

- İlkokul Programı** (1948). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İlkokul Programı** (1968). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İlkokul Programı Taslağı** (1962). MEB İlk Öğretim Genel Müdürlüğü Program Geliştirme Bürosu Yayınları No: 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- İlköğretim Okulu Ders Programları Sosyal Bilgiler** (2000). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KARASAR, Niyazi (2005). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- KOÇAK, Kemal (1996). "Eğitim Araçlarının Eğitimdeki Yeri ve Önemi". **Çağdaş Eğitim Dergisi**, Kış 1996, S. 223, ss. 14-17.
- KOLUKISA, Enver A. (2003). **Coğrafyaya Giriş Matematik Coğrafya**, Ankara.
- MEB (1973). **Ortaokul Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi ve Matematik Müfredat Programı**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- MEB (1995). **Ortaokul Programı**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- MEB (2005). **İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (4-5. ve 6-7. sınıflar)**, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara.
- MEB EARGED (2003). **PIRLS Uluslar Arası Okuma Becerilerinde Gelişim Projesi 2001 Ulusal Rapor**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- MEB EARGED (2005). **PISA 2003 Projesi Ulusal Nihai Rapor**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Orta Okul Programı** (1949). Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Ortaokul Programı** (1938). Devlet Basımevi, İstanbul.
- Ortaokul Programı** (1962). Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- ÖCAL, Adem. (2007). **İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinde 6. Sınıf Öğrencilerinin Mekansal Biliş Becerilerinin İncelenmesi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- ÖZKAN, Özkan D. (2003). "Kimin Haritası?: Sosyal Bilimler ve Haritacılık", **9. Harita Teknik Kurultayı**, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Ankara.
- SİĞAN, Cuma (1997). **İlkokulda Sosyal Bilgiler Dersinin Etkiliğini Azaltan Faktörlerin Araştırılması**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Sosyal Bilgiler Kitap Setleri (4, 5, 6 ve 7. sınıflar)** (2009). Milli Eğitim Yayınları, Ankara.
- ŞAHİN YANPAR, T. ve S. YILDIRIM. (1999). **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Tebliğler Dergisi (1998-2487). **Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı**.
- TOPRAK, Tekin (1992). **İlkokul Ders Kitaplarının Öğretim Programlarına Uygunluğunun Değerlendirilmesi**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- ULUSOY, K. ve K. GÜLÜM (2009). "Sosyal Bilgiler dersinde Tarih ve Coğrafya Konuları İşlenirken Öğretmenlerin Materyal Kullanma Durumları", **Ahi Evran Üniversitesi Eğitim fakültesi Dergisi**, Ağustos 2009, S. 2, ss. 85-99.
- ÜLGER, Fatma (2003). **İlköğretim Okulu 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Kavramlarının Kazanılmışlık Düzeyi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- ÜNAL, Fatma (2008). **İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Yurdumzun Komşuları ve Türk Dünyası Ünitesinde Geçen Haritaların Kullanılabilirlik Düzeyi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- YALIN, Halil İ. (2002). **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- www.hgk.mil.tr/hgk/genel/genelharitacilik.pdf, "Genel Haritacılık ve Haritaların Özellikleri", 21 Şubat 2010.

MAP LITERACY SKILL IN THE CURRICULA OF SOCIAL STUDIES (1924-2005) AND TEXTBOOKS (2005-2010)

Fatma ÜNAL*

Mehmet ÜNAL**

Abstract

Maps are one of the most important tools used in the processing of the subjects in social studies. Maps are tools assisting in the explanation of almost all subjects in social studies.

In this study, we searched for how map literacy was included in the curricula of social studies in the Republic of Turkey (1924-2005), and in the social studies textbooks used between 2005-2010. Study results demonstrated that there were no detailed explanations as to map literacy in social studies curricula and how the information intended to be transmitted through maps will be obtained, maps were not given in textbooks according to the curricula, and students' cognitive levels and principles of map drawing, and there were no models and approaches on this subject. Recommendations were included based on the results found at the end of the study.

Key Words: Social studies, map, map literacy, map usage, space perception skills

* Dr., Yenimahalle Hazar Primary School Ankara

** Yenimahalle Zeynep Salih Alp Anatolian Vocational and Vocational High School, Ankara